

ГИРИЧ

Ігор Борисович — доктор історичних наук, завідувач відділу джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

ДОСЯГНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА (до 150-річчя від дня народження М.С. Грушевського)

За матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 28 вересня 2016 року

У доповіді проаналізовано основні етапи становлення і розвитку грушевськознавства як наукової дисципліни з дослідження життя, творчого доробку, політичної та наукової спадщини видатного вченого, політичного і державного діяча академіка М.С. Грушевського. Розглянуто загальні проблеми, найважливіші досягнення та перспективи подальшого розвитку цього напрямку. Особливу увагу приділено реалізації унікального науково-видавничого проекту «Повне зібрання творів М.С. Грушевського в 50 томах».

Видання в повному обсязі творів М.С. Грушевського було б неможливим без появи окремої міждисциплінарної галузі гуманітарних знань — грушевськознавства. Перші документальні матеріали з життя і діяльності великого вченого почали з'являтися ще за життя Михайла Сергійовича. Листування і спогади, де згадувалася діяльність М. Грушевського, почали друкуватися на межі 1910—1920-х років на сторінках «Записок НТШ», журналу «Україна», збірника «За сто літ» [1]. Доба сталінських репресій наклала на грушевськознавчу проблематику майже шістдесятирічне табу. Такі дослідження були можливі лише в діаспорі. Саме у США на початку 1960-х років завдяки діяльності голови Українського історичного товариства, професора Кентського університету Любомира Винара і постало наукове грушевськознавство [2].

Професор Винар перетворив Товариство і його друкований орган «Український історик» на осередок дослідження життя й діяльності Михайла Грушевського. До грушевськознавчих студій він залучив видатних українських істориків західного світу Олександра Оглоблина, Олександра Домбровського, Марка Антоновича та багатьох інших. Л. Винар визначив предмет і об'єкт грушевськознавства як міждисциплінарної науки [3].

Великим здобутком цих істориків було переосмислення ролі і місця М. Грушевського в історії національно-визвольного руху. Через викривлену оцінку республіканського національно-демократичного руху в публіцистиці ідеологів інтегрального націоналізму (Д. Донцов, Р. Млиновецький) та державницької школи української історіографії (Д. Дорошенко, В. Липинський) М. Грушевського було названо одним з головних призвідців поразки Української революції 1917–1921 років. Людину, яка виробила концепт сучасного політичного українця, була творцем модерного суспільно-політичного життя Наддніпрянської України, звинувачували в тому, що саме вона (разом з Винниченком) є головним винуватцем поразки українців у війні з більшовицькою Росією і Польщею.

Любомир Винар спростував тезу, що протиставляла державницьку і народницьку (національно-демократичного політичного напрямку) історіографію, запропонував розглядати їх не в опозиції, а у взємодоповненні. Він та його однодумці розглядали ці напрями не в дискурсі державництво-антидержавництво, а як консервативну (гетьманську) і демократичну (республіканську) версії історіографії, які обидві стверджували політичну і культурну окремішність України від Росії.

Грушевськознавство 1990–2010-х років пішло далі в розробленні зазначеної проблеми. Сучасні науковці активно досліджують співвідношення т.зв. народницької і державницької історіографії, вивчають взаємини ключових представників цих напрямів — М. Грушевського і В. Липинського. В їхніх працях аналізується внесок найбільшого історика України ХХ ст. у формування концепції політичного українця, висвітлюється діяльність громадсько-культурних і наукових установ, керівником яких був Грушевський [4]. Юрій Шаповал і Руслан Пиріг зробили внесок у дослідження стосунків М. Грушевського з комуністичною владою в 1920–1930-ті роки [5]. Аспекти фактографічної історії діяльності М. Грушевського до революції багато і плідно вивчає Світлана Панькова. Вона автор чис-

ленних статей, присвячених, зокрема, публіцистичній спадщині М. Грушевського, історії написання «Історії України-Руси», видання «Літературно-наукового вісника», тижневика «Село», щоденникам та особистій бібліотеці Михайла Сергійовича та ін. [6]. Діяльність М. Грушевського як голови Центральної Ради досліджує Владислав Верстюк [7]. Не можна оминати увагою і праці одного з найплідніших грушевськознавців — Віталія Тельвака, тематикою яких є відображення постаті М. Грушевського в історіографіях світу.

Зі зростанням актуальності політичної діяльності М. Грушевського збільшувався інтерес і до його творчого доробку. Українське історичне товариство почало перевидання окремих творів М. Грушевського в спеціальних ювілейних томах «Українського історика». У цьому журналі публікувалася й епістолярна спадщина М. Грушевського, яка зберігалася в архівах Північної Америки.

З падінням комуністичної системи в СРСР відкрився новий етап грушевськознавства. З початку 1990-х років історики з материкової України долучилися до грушевськознавчих досліджень. Флагманом грушевськознавства став Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (ІУАД). Його керівництво (П. Сохань і Я. Дашкевич) висунуло ідею повного видання творчої спадщини М. Грушевського.

На межі 1980–1990-х років було опубліковано низку окремих книжок М. Грушевського, передусім монографій. Так, Валерій Смолій і Павло Сохань перевидали «Очерки истории украинского народа» [8] та «Ілюстровану історію України» [9]; П. Толочко — «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст.» [10]; П. Кононенко з колегами філологами і літературознавцями перевидали п'ять томів «Історії української літератури» [11]. Шостий том «Історії», опублікований уперше, вийшов завдяки допомозі Українського інституту Гарвардського університету. Його підготував до друку Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (Олекса Мишанич) [12]. Побачило світ кілька видань

суспільно-політичного збірника 1918 р. «На порозі Нової України» [13]. Професор Микола Крикун опублікував зразково підготовлену магістерську працю М. Грушевського «Барське староство» [14]. Завідувач відділу рукописних фондів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України Галина Бурлака підготувала до друку збірник літературної спадщини М. Грушевського [15]. Окремі його твори було опубліковано у видавництві «Веселка». У 1990 р. вийшла книжка «Предок», в якій було зібрано художні твори М. Грушевського [16]. Упорядник Андрій Демиденко видав також окремі статті Михайла Сергійовича та документи про його життя і діяльність.

У 1991–1998 рр. виходить підготовлена Я. Дашкевичем, Я. Федоруком, М. Капралем, А. Гречилом «Історія України-Руси» [17]. З 1997 р. спільно з Українським історичним товариством ІУАД почав видавати серію «Епістолярні джерела грушевськознавства».

У 2002 р. у видавництві «Світ» (Львів) з'явився перший том 50-томного видання творів М. Грушевського. Робота над цим фундаментальним проектом розпочалася на рубежі 1990–2000-х років, коли завдяки зусиллям співробітника Комітету по пресі Олександра Кучерука та генерального директора видавництва «Світ» Ігоря Мельника вдалося домогтися внесення 50-томника М. Грушевського до серії соціально значущих видань, фінансованих державою. Було розроблено концепцію видання, визначено тематичні пріоритети, здійснено поділ на серії [18]. Від самого початку, враховуючи розгалужені наукові інтереси М. Грушевського, видання планували здійснювати силами кількох гуманітарних науково-дослідних інститутів Національної академії наук України (історії, археології, літератури), Українського історичного товариства в США, Історико-меморіального музею М. Грушевського в Києві.

Видання п'ятдесятитомника М. Грушевського не має сьогодні аналогів у видавничій практиці наукових інституцій України. Найближчим попередником є видання творчої спадщини І. Франка. В 1960-х роках амбітну ідею

публікації повного зібрання творів В'ячеслава Липинського висунув Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського (Філадельфія, США) під керівництвом Євгена Зиблікевича та Івана Лисяка-Рудницького. На жаль, на сьогодні вийшло лише вісім томів із запланованого 25-томника [19]. Як академічне видання задумано 30-томник Пантелеймона Куліша, публікацію якого розпочало видавництво «Критика» (головний редактор — професор Гарвардського університету Григорій Грабович) [20].

Виданням 50-томника М. Грушевського займалася лише частина відділу джерел з історії України ХІХ — початку ХХ століть, на базі якого створили сектор грушевськознавства. Реально в інституті на постійній основі над проектом працювали 2–3 людини. У перші роки це були Ольга Тодійчук і Варвара Шульга. Загалом же товариство симпатиків проекту — зацікавлених дослідників життя й діяльності М. Грушевського з різних інституцій гуманітарного профілю — складалося приблизно з десятка осіб. Провідними науковцями, які сьогодні працюють над виданням, є Світлана Панькова (Історико-меморіальний музей М. Грушевського в Києві), Мирон Капраль та Андрій Фелонюк (Львівське відділення ІУАД), Галина Бурлака (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка), Оксана Юркова (Інститут історії України НАН України), Віталій Тельвак (Дрогобицький педагогічний університет).

Концепція видання п'ятдесятитомника відображала наше бажання опублікувати усі найголовніші праці М. Грушевського, які вже були надруковані або будуть знайдені під час евристичних пошуків публікаторів. Згідно з концепцією, усі твори М. Грушевського було поділено на 10 серій відповідно до жанру: «Історія України-Руси», «Історія української літератури», «Твори монографічного характеру», «Історичні студії», «Рецензії, огляди, бібліографічні замітки», «Суспільно-політичні твори», «Літературознавчі і художні твори», «Спогади і щоденники», «Допоміжна серія», «Епістолярна спадщина». Слід зауважити, що епістолярна спадщина М. Грушевського опи-

нилася поза 50-томником. Завдяки матеріальній підтримці Любомира Винара вона виходить як окреме багатотомне видання «Епістолярні джерела грушевськознавства», яке є ніби додатком до 50-томника. На сьогодні побачило світ шість томів цієї серії. «Допоміжна серія», видання якої є певною новацією нашого проекту, має представляти наукову рецепцію творів М. Грушевського та його постаті — рецензії на його праці в різних світових історіографіях, матеріали про відзначення ювілеїв, некрологи, спогади про вченого. Також у ній заплановано видати й архівні джерела про життя і діяльність М. Грушевського, передусім дев'ятитомну справу-формуляр історика з архіву СБУ.

Першою серією 50-томника стали «Суспільно-політичні твори». Головним виконавцем підготовчої роботи й упорядником серії є директор київського Історико-меморіального музею М. Грушевського Світлана Панькова. Вона працювала над 2–4-м томами. Паралельно тривала робота над серією «Історичні студії». Її здійснювали львівські науковці, нинішній керівник Львівського відділення ІУАД Мирон Капраль та Андрій Фелонюк. Вони підготували до друку 5 томів, з 5-го по 9-й. 10-й том, який упорядкувала Оксана Юркова, охоплює творчість М. Грушевського за 10 років (1924–1934) після повернення з еміграції в Україну. У ньому вміщено статті, що друкувалися переважно в журналі «Україна», — історичні розвідки, рецензії та огляди. Отже, лише історичні студії М. Грушевського за обсягом майже дорівнюють десятитомній «Історії України-Руси».

Серію «Літературознавчі і художні твори» підготувала фактично одна людина — Галина Бурлака, спеціаліст, який найкраще знає цю проблему і більше двадцяти років успішно її вивчає. Серія охоплює 11–13-й томи і складається з двох підсерій: твори красного письменства і критичні статті про літературу та письменників, зокрема літературознавчі рецензії.

Серія «Рецензії та огляди» є третьою за кількістю публікацій — близько 700 позицій, які вміщено в 14–16-му томах. Над цією серією працювали вже згадані львівські науковці

М. Капраль і А. Фелонюк та дрогобицький дослідник Віталій Тельвак.

Томи 17–20-й відведено на серію «Щоденники і спогади». У 17-му томі буде надруковано ранній щоденник М. Грушевського 1888–1894 років, який свого часу виходив окремим виданням (упорядник — Леонід Зашкільняк). Уже наступного року мають з'явитися 18–19-й томи, куди увійдуть підготовлені Світланою Паньковою коментарі до щоденників М. Грушевського. У 20-му томі буде вміщено «Спогади», які наприкінці 1980-х років опублікував у журналі «Київ» Сергій Білокінь.

На сьогодні завершено видання серій «Суспільно-політичні твори», «Літературознавчі і художні твори», «Рецензії та огляди» і здано у видавництво останній том серії «Історичні студії».

Загалом за 13 років випущено 20 томів у 24 книгах. Тобто можна сказати, що в середньому на рік ми видаємо майже дві книжки. Найпліднішим виявився передувалейний 2015 рік, коли вийшло в світ аж п'ять книжок. Головною причиною такого нерівномірного виходу є недофінансування проекту з боку держави. Якби ця програма одержала відповідне фінансування, ми могли б видати протягом 2016 р. 5–6 томів замість одного і за 10–15 років закінчити увесь 50-томник.

Зараз перед нами стоїть питання про концепцію науково-довідкового опрацювання «Історії України-Руси». Як відомо, ІУАДівське видання 1990-х років було фототипним [17]. Воно не містило коментарів і покажчиків, не було передмов до кожного окремого тому. Було вміщено лише дві загальні передмови в першому томі: Омеляна Пріцака та Валерія Смоля разом з Павлом Соханем. За тодішнім планом, схваленим Я. Дашкевичем, після публікації всіх томів мали вийти окремими книжками іменний, географічний та бібліографічний покажчики. Цю роботу виконали Я. Федорук і А. Гречило.

У 2000-х роках завдяки Ярославові Федорук вдалося зрушити з мертвої точки англомовний проект видання «Історії», ініційований і профінансований відомим канадсько-україн-

ським меценатом Петром Яциком. Проект здійснювався на базі Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті в Едмонтоні. Особливістю англomовного видання є перевірка і опрацювання за сучасними бібліографічними стандартами усіх посилань М. Грушевського на наукову літературу. Безперечно, слід скористатися цими напрацюваннями у нинішньому українському виданні. Наш інститут планує не лише здійснити необхідне коментування, а й додати з багатьох питань літературу, що з'явилася по смерті М. Грушевського.

При виданні «Історії української літератури» редколегія сподівається на професійну допомогу з боку Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Йдеться про залучення нових фахівців, насамперед з історії української літератури доби середньовіччя.

Новим у підготовці 50-томника є видання «Допоміжної серії», яка має налічувати 5 томів, можливо, у більш ніж десяти книгах. Для редколегії справжньою знахідкою стала участь у роботі знаного сучасного грушевськoзнавця з Дрогобича Віталія Тельвака, який є найкращим на сьогодні фахівцем з проблеми рецепції творчої спадщини М. Грушевського різними історіографіями Європи і Північної Америки [21]. Минулого року вийшов 46-й том, який є частиною серії. Для нього було вибрано найцікавіші рецензії і огляди на праці українського історика російською, польською, німецькою, румунською та іншими мовами.

На різних стадіях підготовки зараз перебуває видання епістолярної спадщини М. Грушевського, яка, як уже згадувалося, виходить в окремій серії «Епістолярні джерела грушевськoзнавства». На сьогодні вийшло шість томів, у яких опубліковано листування М. Грушевського з літераторами і культурними діячами кінця XIX — початку XX ст., а також листування вченого з Ю. Тищенком, І. Джиджорою, В. Липинським, В. Дорошенком, Ф. Вовком, М. Біляшівським. На стадії підготовки до друку перебувають томи, у яких буде вміщено взаємне листування братів Михайла і Олександра Грушевських (упорядник Варвара Шульга), листи М. Грушевського до етнографів (Валерій Старков), листування Олександра Лотоцького з М. Грушевським (Валентин Кавунник) та ін.

Видання повної спадщини М. Грушевського є не лише професійним завданням Інституту української археографії та джерелознавства, його зобов'язанням перед Президією НАН України. Це важлива державна і культурна справа, данина пам'яті нашого народу відроджувачу новітньої української держави у XX столітті. Коли ми розпочинали видання 50-томника, багато хто гадав, що вийде кілька томів, і на тому все тихо згасне, як траплялося з більшістю подібних проектів. Нині ми маємо вже майже половину запланованого 50-томника. Хотілося б вірити, що в наступні роки це фундаментальне видання, принаймні публікацію творів М. Грушевського, буде успішно завершено.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Возняк М. Листування Костомарова з Кониським. *Україна*. 1925. Кн. 3. С. 72–77; Возняк М. *Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпряниною в 80-х рр. XIX в.* Львів, 1928; Возняк М. Листування Панька Куліша з О. Кониським. *Нова Україна*. 1923. № 10. С. 139–148; № 11. С. 154–162; Возняк М. О. Кониський і перші томи «Записок» (листи до М. Дикарева). *Записки НТШ*. 1929. Т. 150. С. 339–390.
2. Винар Л. *Молодість М. Грушевського: 1866–1894*. Мюнхен, 1967; Винар Л. *М. Грушевський в боротьбі за український університет*. Мюнхен, 1968; Винар Л. *М. Грушевський і НТШ, 1892–1930*. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970; Винар Л. *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934)*. Вид-во «Сучасність», 1985; Винар Л. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації*. Нью-Йорк, Київ, Торонто: Фундація ім. О. Ольжича, 1995.
3. Винар Л. Вступ до науки грушевськoзнавства. *Український Історик*. 1996. Ч. 1–4 (128–131). С. 17–78.
4. Гирич І. «Народництво» та «державництво» в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять. *Молода нація*. 2000. Ч. 4. С. 5–30; Гирич І. *Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації*. К.: Смолоскип, 2016.

5. Шаповал Ю., Пристайко В. *Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934*. К.: Україна, 1996; Шаповал Ю., Пристайко В. *Михайло Грушевський: справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934)*. К.: Критика, 1999; Пиріг Р. *Життя Михайла Грушевського. Останнє десятиліття (1924–1934)*. К., 1993.
6. Панькова С. «...Ні хвилі не вважав себе емігрантом, тільки закордонним робітником на нашій національній ниві» (Публіцистика Михайла Грушевського доби еміграції: квітень 1919 р. — лютий 1924 р.). У кн.: Грушевський М. *Твори: У 50 т.* Львів, 2013. Т. 4. Кн. II. С. V–XVIII; Панькова С. Ще один крок до з'ясування обставин смерті Михайла Грушевського. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2013. Вип. 18. С. 807–812; Панькова С. Творча майстерня вченого: до історії написання 3-го тому «Історії України-Руси» М. Грушевського. *Український історичний журнал*. 2016. Вип. 3. С. 18–46; Панькова С. Приватні книгозбірні Михайла Грушевського: їх історії та долі. *Записки НТШ*. 2013. Т. ССCLXV: Праці Історично-філософської секції. С. 451–476; Панькова С. Садиба Грушевських на Паньківській — «Український П'ємонт» в центрі Києва. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2013. № 10. С. 30–45; Панькова С. Листи Володимира Леонтовича до Михайла Грушевського. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2012. Вип. 16/17. С. 386–432; Панькова С. Адреси київської редакції, контори та книгарні «Літературно-наукового вістника» (1907–1919 рр.). *Київ і кияни*. Матер. щорічної наук.-практ. конф. К., 2007. Вип. 7. С. 118–136; Панькова С. Літні вакації Михайла Грушевського у Криворівні. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2007. Вип. 12. С. 826–832; Панькова С. Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 років в купюрах Київського губернського жандармського управління. *Записки НТШ*. 2006. Т. ССLI: Праці Історично-філософської секції. С. 607–633; Панькова С. Публіцистика Михайла Грушевського поміж двох революцій (1907 — березень 1917). У кн.: Грушевський М. *Твори: У 50 т.* Львів, 2005. Т. 3: Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917). С. V—XVI.
7. Верстюк В.Ф., Пиріг Р.Я. *М.С. Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності*. К.: Либідь, 1996; Верстюк В. *Українська Центральна Рада: Навч. посіб.* К., 1997.
8. Грушевський М. *Очерк истории украинского народа*. К.: Лыбидь, 1990.
9. Грушевський М. *Ілюстрована історія України*. К.: Наукова думка, 1992.
10. Грушевський М. *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя*. К.: Наукова думка, 1991.
11. Грушевський М. *Історія української літератури*: в 6 т., 9 кн. К.: Либідь. Т. 1. 1993. 391 с.; Т. 2. 1993. 264 с.; Т. 3. 1993. 285 с.; Т. 4. Кн. 1. 1994. 334 с.; Кн. 2. 1994. 319 с.; Т. 5. Кн. 1. 1995. 256 с.; Кн. 2. 1995. 351 с.; Т. 6. Кн. 1. 1996. 332 с.; Кн. 2. 1996. 280 с.
12. Грушевський М. *Історія української літератури*. К.: АТ «Обереги», 1995. Т. 6. 708 с.
13. Грушевський М. *На порозі нової України*: статті і джерельні матеріали. Нью-Йорк, Львів, Київ, Торонто, Мюнхен: Українське історичне товариство, 1992; Грушевський М. *На порозі Нової України*. К.: Наукова думка, 1991.
14. Грушевський М. *Барське старство: Історичні нариси (XV—XVIII ст.)*. Львів, 1996.
15. Грушевський М. *Із літературної спадщини*. Нью-Йорк, К., 2000.
16. Грушевський М. *Предок: Із белетристичної спадщини*. К.: Веселка, 1990.
17. Грушевський М. *Історія України-Руси*: в 11 т., 12 кн. К.: Наукова думка. Т. 1. 1991. 736 с.; Т. 2. 1992. 640 с.; Т. 3. 1993. 592 с.; Т. 4. 1993. 544 с.; Т. 5. 1994. 704 с.; Т. 6. 1995. 680 с.; Т. 7. 1995. 628 с.; Т. 8. 1995. 856 с.; Т. 9. Кн. 1. 1996. 880 с.; Кн. 2. 1997. 776 с.; Т. 10. 1998. 408 с.
18. Сохань П. Від редакційної колеги. У кн.: Грушевський М. *Твори: У 50 т.* Львів: Світ, 2002. Т. 1: Суспільно-політичні твори (1894–1907). С. 5–11; Гирич І. П'ятдесятитомник творів Михайла Грушевського. *Укр. істор. журнал*. 2016. № 2. С. 51–68.
19. Липинський В. *Твори, архіви, студії*. Серія «Твори». Т. 1. Суспільно-політичні твори (1908–1917). К.: Український письменник, 2015. Т. 2. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, 1980. Т. 3. Україна на переломі: 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, 1991. Т. 6. Кн. 1. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. К., Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, 1995. Серія «Архіви». Т. 1. Листування (А–Ж). К., Філадельфія: Смолоскип, 2003. Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського. Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, 1973. Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, 1976. Серія «Студії». Т. 1. Вячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. К., Філадельфія, 1994.

20. Куліш П. *Повне зібрання творів*. К.: Критика. Т. 1. Листи: 1841—1850. 2005. 648 с.; Т. 2. Листи: 1850—1856. 2009. 672 с.; Т. 3. Кн. 1. Записки о Южной Руси. 2015. 426 с.; Кн. 2. Записки о Южной Руси. 2015. 384 с.
21. Тельвак В. *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX — початок XX століття)*. Нью-Йорк, Дрогобич, 2002; Тельвак Вік., Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. К., Дрогобич, 2005; Тельвак В., Тельвак Вік., Новацький Р. *Біографічні нариси видатних представників європейської культури. Михайло Грушевський (1866—1934)*. Орле, 2007; Тельвак В., Новацький Р. *Михайло Грушевський на тлі доби*. Дрогобич, Орле, 2008; Тельвак В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX — 30-ті роки XX століття)*. К., Дрогобич, 2008; Тельвак В. *Грушевськознавство: Навч. посіб.* Дрогобич, 2011; Тельвак В. *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX — 30-ті роки XX століття)*. Дрогобич, 2012; Тельвак В., Педич В. *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ, 2016.

I.V. Hurych

Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of NAS of Ukraine (Kyiv)

THE ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS OF MODERN HRUSHEVSKIY
STUDIES AND PUBLICATION OF HRUSHEVSKIY'S COLLECTION OF WORKS

Dedicated to 150th anniversary of M.S. Hrushevskiy

The study of Mykhailo Hrushevskiy was conceived as a new research discipline in Ukraine and Ukrainian Diaspora. In 1980s — 1990s the first steps towards publishing of Mykhailo Hrushevskiy's works were made. The Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies launched a new epoch of Hrushevskiy's heritage studies. The administration of Institute announced the publishing project of Hrushevskiy's collection of works. The vision, structure and some issues of publication of this 50 volume collection are considered.